

- Maretićeva stilistika, Jezik, XV, Zagreb 1966/67, 3, 78—85.
- Normiranje književnoga jezika i književni tekst u normi, Školski vjesnik, XVIII, Split 1969, 9—10, 16—24.
- Usoda kajkavskoga dialekta, Slavistična revija, XVII, Ljubljana 1969, 2, 183—193.
- Raba pridevnika u slovenščini in srbohrvaščini, Zbornik VI. seminarja slovenskoga jezika, literature in kulture, 119—137.
- Raba sklonov u slovenščini in srbohrvaščini, Slavistična revija, XVIII, Ljubljana 1970, 1—2, 107—128.
- Novejša srbskohrvatska leksikografija, Jezik in slovstvo, XVI, Ljubljana 1970/71, 5, 6, 138—143 i 164—167.
- Lingvostilističko proučavanje hrvatskoga jezika, Jezik, XIX, Zagreb 1971/72, 2—3, 65—80.
- Fonetska kontrastivnost između slovenačkoga i srpskohrvatskog jezika, Zbornik XXVI, seminar za strane slaviste, Sarajevo 1976, 5—15.
- Stilovorni postupci u »Kurlanima« i »Neisplakanima« Mirka Božića, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, godina III, knjiga 3, Zagreb 1976.
- Pjesnički jezik Tina Ujevića, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, godina IV, knjiga 4, Zagreb 1977.
- Literarne konotacije Krleževih Balad, Jezik in slovstvo, god. XXVI, br. 3, Ljubljana 1980/81.
- Prihvatanje ilirskog jezičnog koncepta, Jezik, XXVII, Zagreb, 1980, str. 129—139.

KATEGORIJA GOTOVOSTI U VREMENSKOM ZNAČENJU GLAGOLSKIH OBLIKA

Radoslav Katičić

Da bi se moglo valjano rasuđivati o gramatičkom značenju glagolâ, valja dosljedno razlikovati vremenske njihove oblike, kako se javljaju u paradigmatama, od vremenskih značenja koja se njima izražavaju. Paradigme vremenskih oblika dobro su poznate iz morfologije. Njih ima mnogo i u gramatici su iscrpno nabrojene. Takva je paradigma npr. prezent: *gledam, gledaš...* ili imperfekt: *gledah, gledaše...* ili perfekt: *gledao sam, gledao si...* ili futur: *gledat ću, gledat ćeš...* itd., koliko ih već ima. Drugo je pitanje kakva sve vremenska značenja ti oblici mogu imati. O tome se obično čita u sintaksi glagolskih oblika. Pokazuje se tada da su tu odnosi prilično zapleteni, pa futur, koji se prvo upoznaje kao »buduće vrijeme«, može služiti i za pričanje prošlih događaja, a prezent, koji bi prije svega imao biti »sadašnje vrijeme«, upravo je karakterističan za takvo pričanje. Aorist, naprotiv, koji nam se u morfologiji predstavlja kao jedno od prošlih vremena, može, kako saznajemo u sintaksi, poslužiti i pri izricanju sjevremenskih (*Dva loša ubiše Miloša*) i budućih zbivanja (*Ako nam ne pomognu, propadosmo*). Isti vremenski oblik može dakle imati različita, pa i sasvim oprečna vremenska značenja, i odatle kao da se u sintaksi muti i remeti skladan red što se bio uspostavio pri opisu glagolskih oblika.

Očito je da utvrđivanje vremenskih oblika ne vodi izravno utvrđivanju i razumijevanju vremenskih značenja. Upravo zato i treba jedno od drugoga dosljedno razlikovati. Kada se radi o hrvatskome ili srpskom jeziku, uspo-

stavljaju se tu jasni i razumljivi odnosi ako se polazi od jednostavnog sustava gramatičkih vremenskih značenja: sadašnjeg, prošlog i budućega. Vremenski oblici pri takvu opisu ne izražavaju više vremenskih značenja nego samo po jedno od ta tri. Takva struktura kategorije vremena odgovara našoj prirodnoj i spontanoj orijentaciji u vremenskom tijeku. I mi u životu razlikujemo u vremenu samo prošlost, sadašnjost i budućnost. Sve drugo, kao npr. daleka i bliska prošlost, samo su podrazdjeli u toj trodiobi. Gramatičko ustrojstvo tu dakle odgovara životnomu. A mi ćemo sada malo potanje razmotriti kakvi se odnosi između vremenskih oblika i vremenskih značenja uspostavljaju pri svrhovitu opisu hrvatskoga književnog jezika.

Što se gramatičke oznake vremena sasvim poklapaju s prirodnom orijentacijom u njemu, to još ne znači da je jedno i drugo isto. Ono što je u životnoj zbilji budućnost može se gramatički izreći kao da je prošlost (*Ako nam ne pomognu, propadosmo*), a ono što je u zbilji svevremensko može se izreći kao da je prošlost (*Dva loša ubiše Miloša*). Nešto pak što je u zbilji prošlost može se gramatički izreći kao budućnost (*On će na to reći*). Gramatička oznaka vremena može se dakle, ali ne mora, poklapati sa zbiljskom orijentacijom u njemu. Kada se poklapa, kažemo da je uporaba gramatičkih vremenskih oznaka *apsolutna*, a kad se ne poklapa, kažemo da je *relativna*.

Apsolutna gramatička sadašnjost odnosi se na vrijeme koje u času gramatičkoga označivanja vremena doista jest sadašnjost. To je *vrijeme govorenja*, vrijeme dakle u kojem govori onaj koji stavlja vremenske oznake. Sadašnja mu je ona glagolska radnja koja se zbiva u to vrijeme, prošla ona koja se zbila ili zbivala prije toga, a buduća ona koja će se zbiti ili zbivati poslije toga. No gramatičke se oznake vremena mogu i ne poklapati sa zbiljskom orijentacijom u vremenu. Tada se stavljaju ne prema vremenu govorenja nego prema nekoj zamišljenoj vremenskoj točki u tijeku zbivanja. To je *vrijeme zbivanja*. Na nj se onda odnose relativne oznake vremena. Relativno je sadašnja radnja koja se zbude ili zbiva upravo u tom odsjeku vremenskoga tijeka, relativno prošla ona koja se zbila ili zbivala prije njega, a relativno buduća ona koja će se zbiti ili zbivati poslije njega. Kad pričajući neki događaj koji je u zbilji prošao kažemo: *On će na to reći*, nosi ta radnja gramatičku oznaku budućnosti, relativne dakako, koja se orijentira prema jednom vremenu zbivanja što je u tijeku prošlih događaja o kojima se priča položeno tako da se sama radnja govorenja o kojoj je ovdje riječ zbila nešto poslije toga. Da je kao vrijeme zbivanja uzeto upravo ono u kojemu je ona osoba o kojoj se priča govorila, imali bismo gramatičku oznaku sadašnjosti, dakako relativne: *On na to rekne*. Takva relativna sadašnjost koja se odnosi na neko vrijeme zbivanja u prošlosti zove se historijski ili pripovjedni prezent. U hrvatskom književnom jeziku to je vrlo uobičajen način govora o prošlim radnjama, a stilski je obilježen kao živo pripovijedanje.

Kad izričući radnju što se zbiva svagda, reknemo: *Dva loša ubiše Miloša*, nosi ta radnja gramatičku oznaku prošlosti, relativne dakako, koja se orijentira prema jednom vremenu zbivanja što je u tijeku svevremenskih i svagdašnjih događaja o kojima se govori položeno tako da se sama radnja ubijanja zbila nešto prije toga. Da je kao vrijeme zbivanja uzeto upravo ono u kojem se svaki put događa takvo ubijanje, imalo bismo gramatičku oznaku sadašnjosti, dakako relativne: *Dva loša ubiju Miloša*.

Kad se tako shvate gramatičke oznake vremena, nestaju mnoge teškoće oko uporabe vremenskih oblika glagolskih. Odnosi što su izgledali proturječni postaju skladni. Prezent znači samo sadašnjost (apsolutnu ili relativnu), futur

samo budućnost (apsolutnu ili relativnu), a prošla vremena još samo prošlost (apsolutnu ili relativnu). Moglo bi se učiniti da je sada sve jasno, tek pluskvamperfekt i futur II. ne uklapaju se glatko u postavljeni sustav. A zbunjuje i preobilje prošlih vremena: perfekt, imperfekt i aorist.

Tu je hrvatski književni jezik uopće u posebnu položaju. U njemu imperfekt i aorist nedvojbeno postoje, nisu naprosto odsutni kao u slovenskom ili ruskom, ali nisu ni onako potpuno i samorazumljivo prisutni kao u makedonskom ili bugarskom. Pripadaju rubnoj zoni književnojezičnoga sustava i javljaju se kao stilska rezerva dotjeranijega i pomnijega izražavanja, daju tekstu posebnu boju i živost. Nije onda ni čudo što sustav tzv. prošlih vremena nije u hrvatskom književnom jeziku lako opisati i što su baš tu neka pitanja ostala otvorena.

Među ljudima koji se služe hrvatskim književnim jezikom ima ih dosta koji nikada ne upotrijebe imperfekt ili aorist. Ipak im nikakva mogućnost izražavanja ne nedostaje. Nikad zbog toga ne zapnu. Naprosto, tamo gdje bi se mogli upotrebljavati takvi vremenski oblici stavljaju perfekt ili historijski prezent. To je iskustvena podloga pravilu da se u hrvatskom književnom jeziku svaki imperfekt ili aorist može zamijeniti perfektom. Takvo je pravilo ušlo i u Maretićevu gramatiku te više-manje određuje sva razmišljanja o prošlim vremenima u hrvatskom književnom jeziku.¹ Kako aorist i imperfekt postoje u njemu samo kao stilska rezerva, ne iznenađuje njihova zamjenjivost perfektom. Pri tome se lako previđa da su oni, kada se njima pričaju prošli događaji, jednako tako zamjenjivi i historijskim prezentom. To pak znači da bi historijski prezent bio na isti način zamjenjiv perfektom. Maretić je zato svoje pravilo proširio i na historijski prezent, a taj, iako je ponešto stilski obilježen, nije u hrvatskom književnom jeziku tek stilska rezerva, nego je čvrsto uklopljen u sustav njegovih glagolskih vremena, a ipak bi se sasvim dobro moglo govoriti i pisati ne rabeći ga nikada. Periferna pripadnost imperfekta i aorista sustavu glagolskih vremenskih paradigama ne određuje dakle, pa stoga i ne objašnjava, njihov odnos prema perfektu. Historijski prezent, koji uopće nije periferan, stoji prema perfektu u istom odnosu, tek što on ne izražava apsolutnu prošlost, već relativnu sadašnjost koja se odnosi na zbiljsku prošlost. Upotrebljava se dakle u istim situacijama kao prošla vremena.

Nemamo razloga sumnjati da iskustvo doista potvrđuje pravilo po kojem se imperfekt, aorist i historijski prezent uvijek mogu zamijeniti perfektom, bar u načelu, tj. kada se zanemari stilska vrijednost što je nosi izbor svake od tih izražajnih mogućnosti. No time je odnos među prošlim vremenima određen samo jednostrano. Mora se postaviti i pitanje mogu li se iste zamjene vršiti i u suprotnom smjeru.

Historijski prezent doista se, pod istim uvjetima, tj. ako se zanemari stilska vrijednost, može uvijek zamijeniti, već prema tome je li svršen ili nesvršen, aoristom ili imperfektom kojima se priča prošlo zbivanje.² No druga je stvar s perfektom. On se koji put ne da zamijeniti ni aoristom ili imperfektom niti

¹ Usp. T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, drugo, popravljeno izdanje, Zagreb, 1931, str. 539, § 593.a).

² Ovdje je riječ o porabi aorista i imperfekta kakva je u hrvatskome književnom jeziku, a ne o tome kako se oni rabe gdje su živo prisutni u narodnim štokavskim govorima. U njima se, naime, jasno razabire da ti vremenski oblici imaju gramatičko značenje doživljene i stoga posvjedočene prošlosti. U književnom jeziku oni se uglavnom tako ne rabe nego im je gramatičko značenje čista prošlost, kojom se pripovijeda ili izvještava o prošlim radnjama, zbivanjima ili stanjima.

historijskim prezentom, a da se značenje izreke bitno ne promijeni.³ Kad majka pokaže maloga sina i rekne: *Gledaj ga. Igrao se u blatu*, sasvim je jasno što to znači. Ona ne govori toliko o dječakovoj igri u prošlosti koliko o tome kako on sada izgleda, a naročito njegovo odijelo koje će ona morati čistiti. Sama radnja dječakova igranja odvijala se u prošlosti. Po tome je perfekt što je ovdje upotrijebljen nedvojbeno u neku ruku i prošlo vrijeme, kako se obično smatra. Ali ta prošla radnja, kako se u ovom primjeru izriče, posljedicama koje je ostavila i stanjem koje je stvorila bitno je vezana za sadašnjost, pa je perfekt u našem primjeru u jednom osobito važnom smislu i sadašnje vrijeme, jer radnju što se odvijala u prošlosti izriče s gledišta sadašnjosti. A da je takvo sadašnje izricanje prošle radnje vezano upravo za vremenske oblike perfekta vidi se odatle što se perfekt u našem primjeru ne da zamijeniti imperfektom ili historijskim prezentom pa da izreka i dalje znači isto.

Zamjenom perfekta imperfektom dobivamo: *Gledaj ga. Igraše se u blatu*. Bez obzira na posebnu stilsku vrijednost imperfekta, ovako preoblikovana izreka u prvi mah djeluje nesuvislo i besmisleno. Tek s malo truda može joj se dati neki smisao i po tom jasno značenje. Dok naš primjer bez ikakve teškoće, sasvim prirodno, znači »Gledaj ga sada, tu, pred sobom, kakav je. Takav je da se vidi kako se igrao u blatu«, dotle preoblikovani primjer, s malo natega, može značiti jedino: »Gledaj ga što onda, prije nekog vremena, s njim bi. Tada se igraše u blatu.« Još bolje bi se razabirao takav smisao, kad bi se preoblikovanim primjeru dodalo nešto po čemu bi taj prošli događaj bio osobito vrijedan pozornosti, recimo *Gledaj ga. Igraše se u blatu i ne uprija se*. Smisao je tu izraziti, pa se od toga još bolje razabire kako je značenje izreke sasvim drugo nego je one u prvobitnom primjeru. Tamo je prošlo zbivanje izrečeno u živom odnosu prema sadašnjosti i s obzirom na nju. Perfekt dakle može izražavati takvu živu vezu prošlosti i sadašnjosti. Imperfekt i aorist to ne mogu. Oni izriču prošlu radnju s obzirom na upravo tu prošlost u kojoj se ona odvijala ili odvila i usredotočuju našu pozornost upravo na tu prošlost, dok je perfekt, u našem primjeru, vezuje za sadašnjost. Bitna razlika između takva perfekta i imperfekta ili aorista osobito se jasno očituje u tome što imperativ *gledaj* uz perfekt sasvim prirodno zadržava svoje temeljno i doslovno značenje »gledaj sada, tu, pred sobom«, a s imperfektom i aoristom ima smisla jedino ako se uzme u prenesenom značenju »gledaj što bi« jer »ono što bi« ne može se »gledati sada, tu, pred sobom« nego samo »pomišljati«, a za »pomišljanje« može se reći da je »gledanje« samo u prenesenom značenju. Ako se dakle imperfekt i aorist i mogu zamjenjivati perfektom, može opet perfekt imati jedno posebno značenje i ono se ne da izraziti imperfektom i aoristom. U našem se to primjeru očituje na imperativu *gledaj*, koji uz perfekt lako zadržava svoje osnovno značenje, a uz imperativ i aorist mora ga promijeniti u preneseno, ako se želi dobiti kakav smisao.

Perfekt se dakle razlikuje od imperfekta i aorista jednim svojim specifičnim vremenskim značenjem što je izvan onih koja smo predvidjeli. To je izricanje prošlosti u živoj vezi sa sadašnjosti, izricanje onoga što jest kakvo jest jer je nešto drugo bilo i sad je gotovo te svojom gotovosti obilježuje

³ Maretić je, nav. djelo, str. 539—540, § 539. b), pravilom koje se nadovezuje na prije spomenuto (vidi bilj. 1) jasno utvrdio da ima slučaj kad se mjesto perfekta nikako ne može uzeti ni historijski prezent ni aorist ni imperfekt. Jasno je, iako Maretić to posebno ne ističe, da se upravo u tim primjerima pokazuje specifično i temeljno gramatičko značenje perfektnih oblika.

sadašnjost. To posebno značenje perfekta spretno je zvati *gotova sadašnjost*. Tako se osim obične sadašnjosti, koju izražava prezent, uvodi još i gotova sadašnjost koju izražava perfekt.⁴ S kategorijom vremena povezuje se tako, kao njezina dopuna, još kategorija gotovosti. Gotovost je po značenju srodna vidskim oznakama, ali očito ne ulazi u sustav kategorije vida jer gotovost može biti i svršena i nesvršena, a oznake iste kategorije uzajamno se isključuju.

Zanimljivo je još promotriti što se zbiva u našem primjeru ako se perfekt zamijeni historijskim prezentom. Na prvi pogled *Gledaj ga. Igra se u blatu* uopće ne može sadržavati historijski prezent. Sav kontekst upućuje na apsolutnu sadašnjost. Tek s velikim svjesnim naporom i odgovarajućim proširanjem konteksta *Gledaj ga što mu bi. Igra se u blatu i ne prilja* se može se nekako razabrati da prezenti u drugoj rečenici mogu izražavati i relativnu sadašnjost. Prvo bi se ona osjetila kao sjevremenska, ali onda zbog konteksta *što mu bi* i prvoj rečenici postaje jasno da bi se prezenti u drugoj mogli shvatiti i kao historijski. Kad je pak tako uvršten u naš primjer, historijski prezent ne zamjenjuje perfekt nego imperfekt i aorist jer su se i oni mogli u njemu javiti samo u tom kontekstu i značenju. Tako se na našem primjeru pokazuje da se imperfekt i aorist čak i tu dadu zamijeniti historijskim prezentom, iako se kontekst tomu opire, a perfekt u svojem posebnom značenju ne da se tako zamijeniti.

Odnosi što se pokazuju u razmotrenu primjeru najprikladnije će se opisati ako se vremensko značenje perfekta kao gotove sadašnjosti bitno razlikuje od vremenskoga značenja imperfekta i aorista kao prošlosti i od vremenskoga značenja historijskoga prezenta kao relativne sadašnjosti koja se odnosi na prošlost. Da se izbjegn timerazumi, treba opet naglasiti da se radnja vremenski označena gotovom sadašnjosti sama zbiva u prošlosti, a sa sadašnjosti se tek stavlja u živu i djelotvornu vezu. Gotova sadašnjost je po tome oznaka za prošlu radnju, a zvati je sadašnjošću ima smisla stoga što se od prošlih radnja označenih vremenskom oznakom prošlosti ili relativne sadašnjosti (ili budućnosti) karakteristično razlikuje upravo po svojoj živoj i djelotvornoj vezi s pravom sadašnjosti, tj. s vremenom govorenja ili s vremenom zbivanja.

⁴ Maretić, na navedenom mjestu, kaže da se perfekt ne može zamijeniti historijskim prezentom ni aoristom ili imperfektom kad se njime izriče događaj koji se doduše dogodio u prošlosti, ali mu posljedici ili plodovi traju još u vrijeme kad se govori. Takvu vremensku oznaku on naziva prošlo-sadašnjom. Kao primjer navodi, uz ostale, stihove: *Pod čadorom leži ranjen junak, brci su mu po prsima pali, pokrio se zelenom mavlutom* (Nar pjes. 3, 526). Maretić je dakle jasno uočio i opisao, samo je drukčije nazvao, ono što se ovdje uvodi kao gramatička oznaka gotovosti. Opisujući u svojim kapitalnim studijama gramatička značenja u sustavu glagolskih vremena Pavle i, ponešto drugim riječima, Milka Ivić određuju kao karakteristično vremensko značenje perfekta da, za razliku od aorista i imperfekta, kazuje prošlu radnju s gledišta sadašnjosti. To gledište sadašnjosti nije, bar u principu, drugo nego ono što ovdje nazivamo gramatičkom oznakom gotovosti. Usp. Pavle Ivić, *Sistem značenja osnovnih preteritalnih vremena u govoru galipoljskih Srba*, Južnoslovenski filolog 20 (1953-54) str. 251. i Milka Ivić, *Sistem ličnih glagolskih oblika za obeležavanje vremena u srpskohrvatskom jeziku*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 3 (1958) str. 139-149, osobito 144-145. Oni se nadovezuju na odredbu A. Belića, *O upotrebi vremena u srpsko-hrvatskom jeziku*, Južnoslavenski filolog, 6 (1926-27), str. 122: »perfekat znači... vezu u sadašnjosti vršene ili izvršene radnje u prošlosti sa subjektom«. I Belić, koji se u mnogome ne slaže s Musićem (vidi bilj. 10), ističe da perfekt ne izriče samo radnju u prošlosti nego uspostavlja i neku njezinu vezu sa sadašnjosti. U sličnom smislu pisao je o tome i Jovan Vuković, *Sintaksa glagola*, Sarajevo, 1969, str. 21-23, 354-408.

Posebno vremensko značenje perfektnih oblika što se tako jasno pokazalo u primjerima koji su ovdje upravo razmotreni prenosi se onda dosljedno i na takve u kojima se na prvi pogled čini da nema nikakve razlike. Tako u rečenicama *Stigao sam iz daleka i sada sam tu* i *Stigoh iz daleka i sada sam tu*. Može se doista pitati koja je razlika između sadržaja što se tim rečenicama izriču. U cjelini tih dvaju izričaja sigurno nema sadržajne razlike. No ako u svjetlu primjerâ što su prije razmotreni promatramo sam glagolski sadržaj, ipak se može utvrditi razlika. *Stigao sam iz daleka* već samo po sebi upućuje na živu i djelotvornu vezu sa sadašnjosti, pa je dodatak *i sada sam tu* donekle zalihostan, čini izričitijim ono što je već prisutno u glagolskom sadržaju samom. *Stigoh iz daleka*, naprotiv, ne sadrži to sam u sebi, nego se živa i djelotvorna veza sa sadašnjosti uspostavlja tek dodatkom *i sada sam tu*, pa taj dodatak u takvu izrazu nije nimalo zalihostan. Nema dvojbe da opisujući tako gramatičke oznake vremena opisujemo njihov najveći (zapravo najrazgranatiji) sustav, a samo je takav opis valjan jer samo takav doista obuhvaća cjelinu pojave koja se opisuje.

Razumije se, živa i djelotvorna veza sa sadašnjosti, i kad nije sadržana u vremenskoj oznaci, može se podrazumijevati sasvim nedvojbeno, pa se i tada može slobodno birati između gotove sadašnjosti i negotove prošlosti. Tako na spomen-ploči koju podižu kakav savez, kakva općina i kakvo društvo može jednako dobro stajati *Ovu ploču postavili...* i *Ovu ploču postaviše...* Razlika je tek u tome što je u prvom slučaju već samim gramatičkim značenjem glagola rečeno i to da ploča sada stoji, a u drugom nije, ali to nije ni potrebno jer svatko tko na njoj čita te riječi vidi i zna da ona sada tu stoji. Ako su pak ploču podigli samo kakvo društvo i kakva općina, može se onaj drugi izričaj učiniti čak zgodnijim jer je u njemu izbjegnuto neprilično slaganje po rodu: *postavili su... društvo i ... općina*. Jednaka upotrebljivost dvaju oblika u određenoj situaciji ne dokazuje još njihovu istoznačnost.

Uvede li se uz gramatičku oznaku vremena i gramatička oznaka gotovosti, objašnjava se značenje i poraba još cijeloga niza vremenskih oblika glagolskih. Tako se uz perfekt, koji je karakteristični oblik gotove sadašnjosti, svrstava i pluskvamperfekt kao karakteristični oblik gotove prošlosti. Uz njih se onda prirodno smještava i oblik gotove budućnosti, tipa *bit će zaslužio*, isključen iz školskih gramatika, ali registriran kod Maretića i potvrđen u valjanih pisaca.⁵ Ovamo ide još kondicional II. kao karakteristični oblik gotove kondicionalne sadašnjosti. Imamo tako karakteristične oblike za gotovost svih triju vremenskih oznaka u indikativu i jedine koja se veže uz kondicional. K tomu dolazi još futur II, kao karakterističan oblik gotove sadašnjosti upotrijebljene relativno u zavisnim rečenicama. Čitav taj sklop vremenskih oblika objašnjava se bolje i nalazi svoje precizno određeno mjesto u sustavu ako se među vremenske oznake uvede i ona po gotovosti. U uskim okvirima ovoga članka neće biti moguće sve to iscrpno prikazati. Nastojat ćemo ipak pokazati o čemu se radi i ilustrirati to kojim karakterističnim primjerom. Bit će to, međutim, lakše ako se prvo osvrnemo na neutralizaciju vremenske oznake gotovosti.

Razabire se već iz dosadašnjeg izlaganja kako ima situacija u kojima je svejedno upotrijebi li se vremenska oznaka gotove sadašnjosti ili negotove

⁵ Maretić, nav. dj. str. 248, § 313.d) i str. 544, § 602 opisuje taj složeni glagolski oblik i zove ga preterito-perfekt. Navodi i primjer iz Daničićeva prijevoda Staroga zavjeta: *Široki židovi vavilonski sasvijem će se raskopati i visoka vrata njegova ognjem će se spaliti, te će ljudi biti uzalud radili i narodi se trudili* (Jeremija, 51, 58).

prošlosti jer se živa i djelotvorna veza prošle radnje sa sadašnjosti uspostavlja jezičnim ili stvarnim kontekstom (vidi str. 8). U takvim situacijama, a one su dosta česte, oznaka gotovosti postaje zalihosna i nije nužno potrebna. Tada se vremenski oblik koji izriče gotovu sadašnjost, a to je perfekt, može shvatiti kao da izriče prošlost bez obzira na odredbu po gotovosti. Sadašnja gotova radnja i onako se odvija u prošlosti, a kad živa i djelotvorna veza sa sadašnjosti izrečena gramatičkom oznakom gotovosti postaje zalihosna, prošlost radnje je jedino što ostaje kao relevantno. U takvu se shvaćanju opreka po gotovosti neutralizira, prestaje se razlikovati gotovo vrijeme od negotovoga. Takvu neutralizaciju može izvršiti govornik, može je izvršiti slušalac, a mogu je izvršiti i oba, već prema tome kako koji shvaća izričaj. Gramatički odnosi, uopće, nisu zadani samim govornim zbivanjem nego određuju njegovo shvaćanje i sami su tim shvaćanjem određeni.

Neutralizacija se iz konteksta u kojem je gramatička oznaka gotovosti zalihosna prenosi i u takve u kojima to nije, ali za smisao izričaja ipak nije osobito važna, pa je svejedno provodi li se ili ne. Tako u rečenici *Konj je preskočio grabu* ne mora biti važno da se izrekne kako je konj sada s druge strane grabe, pa ostaje samo to da ju je nekad u prošlosti preskočio. Ako se i shvati da perfekt tu označuje gotovu sadašnjost, to govorniku ili slušaocu ili obama može biti za njihove svrhe u komunikaciji zalihosno. Tada se perfekt može upotrijebiti kao obično prošlo vrijeme, pa *Konj je preskočio grabu* dobiva istu vrijednost kao *Konj preskoči grabu*, shvatili mi tu rečenicu kao da u njoj stoji aorist ili kao da stoji historijski prezent. Perfekt se u hrvatskom književnom jeziku često upotrebljava tako, pa odatle i nastaje predodžba da je perfekt obično prošlo vrijeme s istom vremenskom oznakom kao aorist i imperfekt. Kako, međutim, ima izričaja u kojima se perfekt ne može zamijeniti imperfektom/aoristom ili historijskim prezentom, jasno je da razlika u gramatičkoj oznaci ipak postoji i da je tamo gdje se ne osvrću na nju samo neutralizirana.⁶

Odatle se bolje razumije poraba pluskvamperfekta. On se javlja rijetko, na prvi pogled nepredvidivo, a ipak nedvojbeno pripada sustavu glagolskih vremena, opet se i opet nalazi u tekstovima, premda se čini kao da se može i bez njega. To je odatle što se pluskvamperfekt upotrebljava kao specifičan oblik eksplicitne gotove prošlosti. Kada se želi osobito istaknuti gotova prošlost, može se to učiniti pluskvamperfektom: *Bile su već procvale bajame*. Kad nije potrebna tolika eksplicitnost, može se isto izreći perfektom i tako staviti u relativnu gotovu sadašnjost koja se odnosi na prošlost: *Procvale su bajame ali vremena nikako da se ustale*. To je pričanje prošlog zbivanja u relativnoj sadašnjosti, gotovoj i negotovoj. Nema gotove prošlosti koja se tako ne bi mogla izraziti, pa perfekt dalekosežno može zamjenivati pluskvamperfekt. Ali izričito i jasno se gotova prošlost može izraziti jedino pluskvam-

⁶ Kao što smo pokazali, gramatička oznaka gotovosti u našoj je temeljnoj gramatičkoj literaturi već uočena i opisana (vidi bilj. 3 i 4). Uvrstili su to u svoju školsku gramatiku i Brabec—Hraste—Živković (Zagreb 1954, 2 izd. str. 237). Nisu dakle sporne pojave o kojima se ovdje radi. Ali gramatičari nisu do sada razabirali koliko su te pojave važne za čitav sustav gramatičkih oznaka vremena i za temeljno gramatičko značenje perfekta i niza drugih vremenskih oblika složenih s glagolskim pridjevom aktivnim. Tako i M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik, II*, Beograd, 1969, str. 583—588, donosi niz ispravnih opažanja, uočava pojave koje opisuju kategorijom gotovosti, ali ostaje kod toga da je to sporedna osobina gramatičkoga značenja perfektnih oblika, ne uviđajući ni on da je za opis cjeline mjerodavan najrazgranatiji sustav, pa makar se i ne javljao najčešće.

perfektom. Kada se u gotovoj prošlosti neutralizira opreka po gotovosti, dobiva se značenje pretprošlosti. Kad se zanemari gotovost prošle radnje, pretprošlost je jedino što ostaje.

Još karakterističniji je u tom pogledu kondicional II. On se upotrebljava gotovo isključivo da izrazi gotovu kondicionalnu sadašnjost. Primjeri što se javljaju u tekstovima čini se da jedva kada pozivaju na neutralizaciju: *Bio bih se okanio toga posla da mi ne pomažu namjernici*. Ta gotova kondicionalna sadašnjost može, dakako, biti i relativna i odnositi se na prošlost: *Bio bih se okanio toga posla da mi ne pomogoše namjernici*. Tako se onda stvara dojam kao da taj oblik izriče kondicionalnu prošlost. No pri istančanim promatranju nema mjesta neutralizaciji. Komu nije do toga da istakne gotovost radnje reći će: *Okanio bih se tog posla da mi ne pomogoše namjernici*. Tu je kondicionalna sadašnjost očito relativna i odnosi se na prošlost. Kraj takve mogućnosti izraza nikakva izričitija kondicionalna prošlost nije potrebna. Kondicional II upotrebljava se uglavnom samo onda kad se izričito želi izraziti gotovost radnje.

Oblik gotove budućnosti upotrebljava se uvijek bez neutralizacije: *Dok shvati o čemu se radi, bit će već presvisnuo od jada*. Mnogo češće se gotova budućnost upotrebljava kao relativna. Ona se obično odnosi na prošlost i služi da se njome izrekne nesigurna tvrdnja o prošlom događaju: *Bit će padala kiša*, za razliku od sigurne tvrdnje u gotovoj sadašnjosti *Padala je kiša*, oboje izrečeno kad se odjednom vidi da su ulice mokre.

Karakterističan je oblik gotova vremena i futur II. To je vrlo osebujan vremenski oblik. Njime se izriče relativna gotova sadašnjost, ali samo u zavisnim rečenicama, i to ne u svima nego samo u odnosnima, mjesnim, vremenskim i pogodbenim, a katkada i u posljednicima. Futur II. svršenih glagola nije, naime, u hrvatskom književnom jeziku jednak njihovu prezentu i nije uvijek zamjenjiv njime. Futur II. izriče relativnu gotovu sadašnjost, pa je time jednakovrijedan perfektu, a prezent izriče negotovu sadašnjost. U rečenici *Ako brod bude došao, otputovat ćemo njime* uvjet je da brod u vremenu na koje se misli bude već tu. Naprotiv, u rečenici *Ako brod dođe, otputovat ćemo njime* uvjet je da brod ikada dođe. U prvom primjeru govor je o prisutnosti broda u nekom času (gotova sadašnjost), a u drugom o dolaženju broda u nekom času (negotova sadašnjost). *Ako brod bude došao* jednakovrijedno je s *Ako bude da je brod došao*,⁷ a *Ako brod dođe* jednakovrijedno je s *Ako bude da brod dođe*. *Brod je došao* pak, kad gotovost vremenskoga značenja nije neutralizirana, znači da je brod tu.⁸ Za razliku od perfekta gotovost se sadašnje radnje kad je izražena futuroom II. svršenih glagola nikada ne neutralizira. Zato se u gramatikama koje se ne osvrću na opreku po gotovosti dosljedno futur II. svršenih glagola isključuje iz sustava i traži da se on zamjenjuje njihovim prezentom.

Do zanimljive neutralizacije dolazi kod futura II. nesvršenih glagola. I njegovo je temeljno značenje relativna gotova sadašnjost: *Ako bude putovao, poznavat će svijet*. To je jednakovrijedno s *Ako bude da je putovao, poznavat*

⁷ Nije slučajno niti bez dobra razloga što Maretić u navedenom djelu str. 248, § 313.b) i str. 542—543, § 598-599 futur II. zove *perfekt II*.

⁸ Opreku između futura II. svršenih glagola i njihova prezenta jasno je utvrio M. Kravar, *Futur II. u našem glagolskom sistemu*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, I, 1, (1959—1960) str. 30—50; osobito 32—33. Usp. još Ksenija Milošević, *Futur II i sinonimski oblici u savremenom srpsko-hrvatskom književnom jeziku*, Sarajevo, 1970, i J. Vuković, n. dj., str. 246—274.

će svijet. Vremenske se oznake tu orijentiraju prema nekom zamišljenom trenutku relativne sadašnjosti što leži negdje u budućnosti. Futur II. u zavisnoj rečenici izriče glagolsku radnju koja se odvija prije toga trenutka, pa je sama ta radnja s njegova gledišta prošla, ali se svojim rezultatom stavlja u živu i djelotvornu vezu s tim trenutkom (relativne) sadašnjosti jer se kazuje da je tada neimenovani subjekt te radnje relevantno kvalificiran njezinim prošlim vršenjem. U svojem se temeljnom značenju futur II. nesvršenih glagola nikako ne razlikuje od onoga svršenih.

U naravi je, međutim, nesvršenih glagola da se *putovao je* može istinito reći ne tek onda kad je putovanje svršeno, nego već i onda kad je započelo. Od prvog trena vršenja glagolske radnje ona se već može izricati kao gotova. Zato se relativnom gotovom sadašnjosti što se odnosi na budućnost može, kad se radi o nesvršenim glagolima, izricati istovremenost: *Ako bude putovao, susretat će razne ljude*. I to je zapravo jednakovrijedno s *Ako bude da je putovao, susretat će razne ljude*. Samo je već samim kretanjem na put ispunjen uvjet da je *putovao*. *Putovao je* od onoga časa kad je krenuo na put, pa se iz cjelovita smisla rečenice jasno razabire da su putovanje i upoznavanje istovremena zbivanja, te bi se u sadašnjosti moglo reći: *Dok putuje, upoznaje*. U takvom je slučaju gotovost nesvršene radnje futuro II. doduše izrečena, ali za smisao sklopa nije dalje važna, jer se zapravo govori o istovremenosti, pa je tako gotovost i tu neutralizirana. Do slične neutralizacije dolazi i u perfektu kod primjera kao *Dok smo radili, počne padati kiša*.

Školska naša gramatička nauka koja je kod svršenih glagola isključila futur II. i njegovu gramatičku oznaku gotovosti što se ne da neutralizirati, dopušta doduše i uvodi futur II od nesvršenih glagola, ali baš u tom značenju istovremenosti, gdje je gramatička oznaka gotovosti neutralizirana. U hrvatskom jeziku, međutim ima poseban oblik za takvu istovremenost, koji stoji u jasnoj opreci s futuro II. i njegovom gotovosti. U starijem književnom jeziku, a i danas u govornom jeziku mnogih primorskih i kopnenih krajeva: u svoj Dalmaciji i u svemu gornjem primorju s Istrom, u Lici, Bosni i Hercegovini i u Slavoniji, reklo bi se: *Ako bude putovati, susretat će razne ljude*. To je karakterističan oblik negotove istovremenosti.⁹ No usprkos svojoj velikoj proširenosti i karakterističnomu mjestu u sustavu glagolskih vremena, koji tek po njemu postaje potpun, taj oblik nije ušao u standardnu novoštokavštinu jer je ona stilizirana prema istočnijim novoštokavskim govorima koji ne znaju za nj. To se lakše prihvatilo i zato što je takav vremenski oblik potpuno tuđ i kajkavskoj govornoj osnovi sjeverozapadne Hrvatske pa zagrebačkoj sredini, kad je prihvaćala novoštokavski standard, nije u književnom jeziku nedostajao takav oblik.

U rečenici *Kad bude jednom svodio račune, znat će da stvari nisu tako jednostavne* cjelovit smisao upućuje na to da se oznaka gotovosti futura II. ne neutralizira. Neimenovani subjekt treba prvo da dođe u priliku da svodi račune, pa kad ih je svodio to će ga iskustvo tako oblikovati da će tada, zbog prijašnjega svođenja računa, znati nešto što mu nije bilo poznato prije toga. Naprotiv, rečenica *Kad bude jednom svodio račune, neće znati što bi s čime povezao* cjelinom svojega smisla upućuje upravo na neutralizaciju gramatičke oznake gotovosti u futuro II. jer se tu očito misli na istovremenost svođenja računa i neznanja, pa gotovost, koja oblikom futura II. jest izrečena,

⁹ Usp. M. Kravar, *Zur Futurperiphrase budem + Infinitiv im Serbokroatischen*, *Slavistische Studien zum VIII. internationalen Slavistenkongress in Zagreb 1978*, Köln-Wien, 1978, 255—263.

za smisao čitave rečenice nije važna. Nestandardno bi se to moglo izreći i bez oznake gotovosti: *Kad jednom bude svoditi račune, neće znati što bi s čime povezao.*

Kategorija gotovosti u vremenskom značenju glagolskih oblika nije nam po našoj gramatičkoj naobrazbi poznata i prisna. Gramatičko je pak znanje, kada je doista stečeno, nešto duboko usađeno i stalnom vježbom gotovo automatizirano. Zato se na tom području nove kategorije ne primaju lako i nailaze na otpor, osobito ako potreba za njihovim uvođenjem nije od prve očita nego se uobičajeni sustav čini kao da dobro funkcionira. To važnije je ovdje istaknuti kako kategorija gotovosti u našoj gramatičkoj literaturi za pravo i nije novina. Uočio ju je i uveo već August Musić u svojim istančanim sintaktičkim istraživanjima,¹⁰ a kao gramatičko značenje perfekta spominju je Maretić i Brabec-Hraste-Živković u svojim gramatikama,¹¹ ali je to u njih ostalo slabo zapaženo. Pokazalo se, međutim, da je ta kategorija ključ boljem razumijevanju porabe glagolskih vremena, da pomaže tanje razlučivati njihovo gramatičko značenje i da se njezinim uvođenjem uspostavlja potpuniji sustav, a suodnosi u njemu tako postaju jasniji. Osvrćući se na nju dobiva se izoštreniji i njegovaniji izraz. Sve to i jest upravo ono što gramatika treba da postigne. Zato je nedvojbeno korisno ako se ta kategorija uvede u opis gramatičkih oznaka vremena. Istina, gramatičke kategorije po svojoj naravi nisu svojstvene samom jeziku, nego se uvode da bi se najprimjerenije i što učinkovitije opisala iskustva što se imaju s njim. Gramatičarima je slobodno uvesti kategoriju gotovosti ili riješiti svoj zadatak kako drugačije, ako im se pokaže da je to bolje. Ali će u svakom slučaju morati opisivati pojave i suodnose na koje smo ovdje upozorili. Nikako ne ide da se oni i dalje zanemaruju i opisu vremenskoga značenja glagolskih oblika kroji pretijesan sustav. A kategorija gotovosti već je prisutna u našem gramatičkom rasuđivanju i nudi se da se njome objašnjavaju pojave i suodnosi što su ovdje prikazani. Prihvatajući tu mogućnost ostajemo u dobroj tradiciji i unapređujemo svoje gramatičko razumijevanje. Čini se stoga da je najprikladnije ostati kod nje.

S a ž e t a k

Radoslav Katičić, Institut za slavistiku Bečkoga sveučilišta
UDK 801.559:808.62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 23. ožujka 1981.

The Category of Resultativity in the Grammatical Meaning of Tenses

The author shows that the resultative meaning of the Perfekt tense in literary Croatian offers a key to the establishment of a coherent and exhaustive system of the temporal meanings of the verbal paradigms. The full range of these differen-

¹⁰ Usp. osobito A. Musić, *Kondicional u hrvatskom jeziku*, Rad JAZU, 127, Zagreb, 1896, str. 140—208, osobito 149—154; *Preterit futura u indoevropskim jezicima*, Rad JAZU, 243, Zagreb 1932, str. 91—127, osobito 117—120;

Prilozi nauči o upotrebi vremena u srpskohrvatskom jeziku, Glas Srpske akademije nauka, 121, Beograd, 1926, str. 128; Glas, 123, Beograd, 1927, str. 80; Glas, 126, Beograd, 1927, str. 11—13. Na takvo značenje perfektnih oblika prvi je upozorio P. Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, Beč, 1867, str. 222 i A. Veber, *O vremenih u hrvatsko-srpskom jeziku*, Rad JAZU, 2, Zagreb, 1868, str. 49—67. U sličnom je smislu pisao i A. Stojićević, *Značenje aorista i imperfekta u srpskohrvatskom jeziku*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede, Dela, II, 3, Ljubljana, 1951.

¹¹ Vidi bilj. 3, 4 i 6.

tiations is subject to far-reaching neutralizations. This has prevented grammarians from realizing the importance of certain non-equivalences for the adequate description of the use of tenses in literary Croatian, and Serbo-Croatian in general, although the relevant observations of facts have been made before long and acceptable terminological solutions have already been proposed. The author initiates, therefore, a systematic reconsideration of the whole complex, which implies even a revision of the inventory of composite tenses in literary Croatian.

O POJMU KRETANJA U HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU

Ivo Krile

0.0. Pojam se kretanja u svakom jeziku ostvaruje u brojnijim i formalnim i značenjskim odnosima i veoma učestalo. U području se pojma kretanja jezici obično razlikuju po specifičnostima prije svega leksičke naravi koja je svakako najlakše uočljiva u jezičnoj strukturi.

0.1. Lako je pretpostaviti da su mogućnosti ostvarivanja pojma kretanja redovito mnogo veće u književnim i sličnim tekstovima nego u stručnim u kojima se rjeđe javljaju tipične životne situacije i raznolike pojave kretanja.

U hrvatskom se književnom jeziku npr. glagol *kretati (se)*, kao i njegove izvedenice, možda najčešće javlja kao pojam promjene mjesta ili položaja u prostoru, dakako, na veoma raznolike načine. Pojam nam kretanja, kako ga ostvaruje glagol *kretati (se)*, može doista izgledati veoma jednostavan i bez mnogo značenjskih obilježja s obzirom na činjenicu da je prihvatljiv za neobično široku kontekstualizaciju.

1.0. Mislioci su u prošlosti imali dosta teškoća pri pokušajima definiranja pojma kretanja. Bilo je pesimističkih predviđanja i pretpostavaka, kao npr. Johna Lockeja, da pojam kretanja nije moguće definirati. Značajnije su u posljednje doba pridonijeli nastojanjima da se dođe bliže pravoj definiciji Bertrand Russell i Anna Wierzbicka.¹

1.1. Glagol *kretati (se)* ima generičko značenje u odnosu na ostale glagole kretanja, a oni se međusobno, kao i spram generičkog značenja glagola *kretati (se)*, razlikuju po svojim specifičnim sadržajima. Glagol bi *kretati(se)* zauzeo veoma visoko mjesto na zamišljenoj hijerarhijskoj ljestvici pojmova o kretanju te bi se mogle pojaviti teškoće pri opisivanju i klasifikaciji glagola sa specifičkim sadržajima kretanja. Stoga se iz praktičkih razloga u analizama mogu uzimati i arhileksemi s ne baš tako visokogenerički izraženim pojmom kretanja.²

¹ »Kad se tijelo kreće, može se reći da je na jednom mjestu u jednom trenutku, a na drugom u drugom trenutku.« B. Russell: »Mathematics and the Metaphysicians« u *Mysticism and Logic*, New York, 1957, str. 79.

»X se kreće u Mjestu = Za X se može reći da postaje dio različitih dijelova Mjesta. A. Wierzbicka: *Semantic Primitives*, Athenäum Verlag, Frankfurt, 1972, str. 97.

² G. A. Miller: »English Verbs of Motion: A Case Study in Semantics and Lexical Memory« u A. W. Melton i E. Martin (izd.), *Coding Processes in Human Memory*, New York, 1973, 335—372, str. 144. Miller pretpostavlja da se analiza glagola kretanja može lakše vršiti uz upotrebu glagola *travel* »putovati«, kao arhileksema, a ne glagola *move* »kretati (se)«.